

Yusup KUSHAKOV,
Toshkent davlat transport universiteti dotsent v.b
E-mail: yusufkushakov1962@gmail.com

F.f.n, dotsent U.Yo'ldoshev taqrizi asosida

TALABALARGA XORIJIY TILLARNI O‘QITISHDA AVIATSIYA TERMINLARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARINI HISOBGA OLISH MUAMMOLARI

Annotsiya

Mazkur maqolada talabalarga xorijiy tillarni o‘qitishda aviatsiya terminologiyasining o‘ziga xos lingvistik, semantik va kommunikativ xususiyatlarini hisobga olish bilan bog‘liq muammolar tahlil qilinadi. Aviatsiya sohasi global xarakterga ega bo‘lib, uning terminologiyasi asosan ingliz tili asosida shakllangan. Shu bois aviatsiya yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarga xorijiy tilni o‘qitishda umumtil kompetensiyasidan tashqari maxsus kasbiy-terminologik kompetensiyani shakllantirish zarurati yuzaga keladi. Maqolada terminlarning birma‘noliligi, qisqartmalar tizimi, xalqaro standartlashuv, o‘zlashma va internatsional birliklar, tarjima muammolari hamda lingvodidaktik yondashuvlar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: aviatsiya terminologiyasi, xorijiy til o‘qitish, kasbiy kompetensiya, internatsional terminlar, qisqartmalar, standartlashtirish, lingvodidaktika.

PROBLEMS OF CONSIDERING THE SPECIFIC FEATURES OF AVIATION TERMINOLOGY IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO STUDENTS

Annotation

This article analyzes the problems related to taking into account the specific linguistic, semantic, and communicative features of aviation terminology in the process of teaching foreign languages to students. The aviation sector has a global character, and its terminology has largely been formed on the basis of the English language. Therefore, when teaching a foreign language to students majoring in aviation, it is necessary to develop not only general language competence but also specialized professional-terminological competence. The article examines the issues of terminological monosemy, the system of abbreviations, international standardization, borrowings and internationalisms, translation challenges, and linguodidactic approaches.

Keywords: aviation terminology, foreign language teaching, professional competence, international terms, abbreviations, standardization, linguodidactics.

ПРОБЛЕМЫ УЧЁТА СПЕЦИФИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ АВИАЦИОННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Аннотация

В данной статье анализируются проблемы, связанные с учётом специфических лингвистических, семантических и коммуникативных особенностей авиационной терминологии в процессе обучения студентов иностранным языкам. Авиационная отрасль носит глобальный характер, а её терминология в значительной степени сформирована на основе английского языка. В связи с этим при обучении иностранному языку студентов авиационных специальностей возникает необходимость формирования не только общей языковой компетенции, но и специальной профессионально-терминологической компетенции. В статье рассматриваются вопросы однозначности терминов, системы сокращений, международной стандартизации, заимствований и интернационализмов, проблем перевода, а также лингводидактические подходы.

Ключевые слова: авиационная терминология, обучение иностранным языкам, профессиональная компетенция, интернациональные термины, сокращения, стандартизация, лингводидактика.

Kirish. Zamonaviy globallashuv sharoitida til va kasbiy faoliyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik yanada kuchayib, maxsus sohalarga oid terminologik tizimlarning lingvistik tahlili dolzarb ilmiy muammolardan biriga aylanmoqda. Xususan, aviatsiya sohasi o‘zining texnologik murakkabligi, xalqaro xarakteri hamda qat‘iy standartlashgan kommunikativ modeli bilan ajralib turadi. Mazkur sohada qo‘llaniladigan terminlar nafaqat maxsus tushunchalarni ifodalovchi nominativ birliklar, balki professional muloqotni ta‘minlovchi funksional-semantik vositalar sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Filologik nuqtai nazardan qaralganda, aviatsiya terminologiyasi til tizimining leksik-semantik qatlamida alohida mikrotizimni tashkil etadi. U o‘ziga xos strukturaviy modellarga, qat‘iy birma‘nolilik xususiyatiga, internatsional xarakterga hamda yuqori darajadagi standartlashuvga ega. Bunday terminologik birliklar umumxalq tilidagi ko‘pma‘nolilik, emotsional-ekspressivlik va sinonimik

variantlilik kabi hodisalardan farqli ravishda, maksimal aniqlik va funksional barqarorlik tamoyiliga asoslanadi. Shu bois aviatsiya terminlarini o‘rganish ularning semantik chegaralari, morfologik tuzilishi, derivatsion imkoniyatlari va diskursiv funksiyalarini kompleks tahlil qilishni talab etadi.

Xorijiy tillarni o‘qitish jarayonida aviatsiya terminologiyasini o‘zlashtirish masalasi faqat leksik birliklarni yodlash bilan cheklanmaydi. Bu jarayon terminning konseptual mazmunini anglash, uning professional diskursdagi pragmatik vazifasini idrok etish hamda uni kommunikativ vaziyatga mos holda qo‘llay olish ko‘nikmasini shakllantirishni nazarda tutadi. Ayniqsa, ingliz tilining xalqaro aviatsiya tili sifatidagi mavqei mazkur terminologik tizimni global lingvistik makonda dominant modelga aylantirgan. Natijada milliy tillarda terminlarning o‘zlashuvi, fonetik va morfologik moslashuvi, semantik ekvivalentlik darajasi kabi

masalalar filologik tahlilni talab etuvchi murakkab hodisaga aylanoqda.

Shu jihatdan, talabalarga xorijiy tillarni o'qitishda aviatsiya terminlarining o'ziga xos lingvistik xususiyatlarini hisobga olish masalasi lingvodidaktik va terminologik tadqiqotlar kesishmasida joylashgan kompleks muammodir. Mazkur masalani filologik yondashuv asosida tahlil qilish til tizimi, kasbiy diskurs va o'qitish metodikasi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni aniqlash hamda samarali terminologik kompetensiyani shakllantirish mexanizmlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Aviatsiya terminologiyasi va uni xorijiy tillarni o'qitish jarayonida o'zlashtirish muammolari tilshunoslikning bir necha yo'nalishlari – terminshunoslik, leksikologiya, strukturaviy tilshunoslik, qiyosiy tilshunoslik hamda lingvodidaktika doirasida o'rganib kelinmoqda. Mazkur masala fanlararo xarakterga ega bo'lib, u til tizimi, kasbiy diskurs va pedagogik metodika kesishmasida shakllangan ilmiy muammo sifatida namoyon bo'ladi.

Avvalo, termin tushunchasining nazariy asoslari XX asr terminologiya maktabi vakillari tomonidan ishlab chiqilgan. E. Wüster terminologiyani ilmiy tizim sifatida asoslab, terminlarning standartlashuvi va unifikatsiyasi zarurligini ta'kidlaydi. A.A. Reformatskiy terminni maxsus soha doirasida qo'llaniladigan, qat'iy semantik chegaraga ega bo'lgan nominativ birlik sifatida izohlaydi hamda uning umumxalq leksikasidan farqlanish xususiyatlarini ko'rsatadi. B.N. Golovin va R.Yu. Kobrin esa terminni professional tushunchani shakllantiruvchi va ilmiy kommunikatsiyani ta'minlovchi vosita sifatida talqin qilib, uning semantik aniqlik va birma'nolilik xususiyatini alohida qayd etadilar.

Xalqaro miqyosda aviatsiya terminologiyasi ingliz tilining dominant mavqei bilan chambarchas bog'liq holda tadqiq qilingan. Lingvistik adabiyotlarda ingliz tilining aviatsiya sohasida "lingua franca" sifatida qaror topishi terminlarning global standartlashuviga olib kelgani ta'kidlanadi. Bu jarayon terminlarning internatsionallashuvi, qisqartmalar tizimining kengayishi va fonetik-morfologik moslashuv hodisalari bilan birga kechadi.

O'zbek tilshunosligida ham aviatsiya terminologiyasining strukturaviy va semantik xususiyatlariga bag'ishlangan tadqiqotlar mavjud. Xususan, aviatsiya terminlarining sodda va murakkab tuzilmalari, qo'shma birliklar, affiksali yasaliş modellari hamda so'z birikmalari asosidagi terminlar tahlil qilingan. Shuningdek, ingliz va o'zbek tillaridagi aviatsiya terminlarining qiyosiy-lingvistik tahlili amalga oshirilib, tarjima strategiyalari, ekvivalentlik darajasi hamda terminlarning milliylashuv jarayonlari o'rganilgan.

Lingvodidaktik yo'nalishdagi tadqiqotlarda esa kasbiy yo'naltirilgan xorijiy til o'qitish (ESP – English for Specific Purposes) konsepsiyasi asosida terminologik kompetensiyani shakllantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Mazkur tadqiqotlarda terminlarni kontekstual o'qitish, kommunikativ yondashuv, kasbiy situatsiyalarni modellashtirish, qisqartmalar bilan ishlash metodikasi kabi masalalar yoritilgan. Biroq aviatsiya terminlarining lingvistik tabiatini chuqur tahlil qilish bilan bir qatorda, ularni o'qitish jarayonida yuzaga keladigan semantik, fonetik va pragmatik muammolarni kompleks tarzda o'rganish yetarli darajada tizimlashtirilmagan.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, mavjud ilmiy manbalarda aviatsiya terminologiyasi asosan strukturaviy yoki tarjimashunoslik nuqtai nazaridan o'rganilgan bo'lsa-da, xorijiy tillarni o'qitish jarayonida ushbu terminlarning o'ziga xos lingvistik xususiyatlarini hisobga olish muammosi hali to'liq integrativ yondashuv asosida tadqiq etilmagan. Ayniqsa, terminlarning birma'nolilik talabi, qisqartmalar tizimining

murakkabligi, internatsional birliklarning milliy til tizimiga moslashuvi hamda kasbiy diskursdagi pragmatik funksiyasi bilan bog'liq masalalar chuqur filologik tahlilni talab etadi.

Shu bois mazkur tadqiqot aviatsiya terminologiyasini lingvistik va lingvodidaktik jihatdan uyg'un holda ko'rib chiqish, mavjud ilmiy yondashuvlarni tizimlashtirish hamda xorijiy til o'qitish amaliyotida samarali metodik model ishlab chiqish zaruratidan kelib chiqadi.

Aviatsiya terminologiyasi va uni xorijiy tillarni o'qitish jarayonida o'zlashtirish muammolari zamonaviy tilshunoslik va lingvodidaktikaning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur masala terminshunoslik, qiyosiy tilshunoslik, struktur-semantik tahlil hamda kasbiy yo'naltirilgan til o'qitish nazariyasi doirasida o'rganib kelinmoqda.

Termin nazariyasining shakllanishida Yevropa terminologiya maktabi vakillari muhim o'rin tutadi. E. Wüster terminologiyani ilmiy tizim sifatida asoslab, terminlarning standartlashuvi va unifikatsiyasi ilmiy kommunikatsiyaning samaradorligini ta'minlashini ta'kidlaydi. A.A. Reformatskiy terminni maxsus soha doirasida qat'iy semantik chegaraga ega bo'lgan nominativ birlik sifatida talqin etib, uning umumxalq leksikasidan farqlanish xususiyatlarini ko'rsatadi. B.N. Golovin va R.Yu. Kobrin esa terminning professional tushunchani shakllantirish va uzatishdagi rolini asoslab, uning birma'nolilik va aniqlik tamoyiliga tayanishini alohida qayd etadilar.

Xalqaro ilmiy adabiyotlarda aviatsiya terminologiyasi ingliz tilining global kommunikativ mavqei bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Aviatsiya sohasida ingliz tilining "lingua franca" sifatida mustahkamlanishi terminlarning internatsionallashuviga, qisqartmalar va akronimlar tizimining keng qo'llanishiga hamda ularning milliy tillarga moslashuv jarayoniga sabab bo'lgan. Shu nuqtai nazardan, aviatsiya terminlari fonetik, morfologik va semantik jihatdan o'ziga xos mikrotizimni tashkil etadi.

O'zbek tilshunosligida ham aviatsiya terminlarining strukturaviy va semantik xususiyatlariga bag'ishlangan tadqiqotlar mavjud. Ularda aviatsiya terminlarining sodda va murakkab modellari, qo'shma birliklar, affiksali yasaliş usullari hamda so'z birikmalari asosida shakllangan terminlar tahlil qilingan. Shuningdek, ingliz va o'zbek tillaridagi aviatsiya terminlarining qiyosiy tahlili asosida ekvivalentlik darajasi, tarjima strategiyalari va milliylashuv jarayonlari yoritilgan.

Lingvodidaktik yo'nalishdagi tadqiqotlarda esa ESP (English for Specific Purposes) konsepsiyasi asosida kasbiy terminologiyani o'qitish masalalari ko'rib chiqiladi. Bunda terminlarni kontekstual o'qitish, kommunikativ vaziyatlar asosida mashg'ulot tashkil etish, kasbiy diskursni modellashtirish va terminologik kompetensiyani shakllantirish metodlari tavsiya etiladi. Biroq aviatsiya terminlarining lingvistik tabiati bilan ularni o'qitish metodikasi o'rtasidagi uzviy bog'liqlik yetarli darajada tizimlashtirilmagan.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, mavjud ilmiy manbalarda aviatsiya terminologiyasi asosan struktur-semantik yoki tarjimashunoslik nuqtai nazaridan o'rganilgan bo'lsa-da, xorijiy tillarni o'qitish jarayonida terminlarning fonetik, semantik va pragmatik xususiyatlarini kompleks hisobga olish masalasi yetarli darajada integrativ yondashuv asosida tadqiq etilmagan. Shu bois mazkur tadqiqot aviatsiya terminlarining lingvistik xususiyatlarini lingvodidaktik jarayon bilan uyg'un holda tahlil qilishni maqsad qiladi.

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan nazariy va tahliliy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, aviatsiya terminologiyasi o'zining yuqori darajadagi standartlashuvi, qat'iy birma'nolilik talabi, internatsional xarakteri hamda qisqartmalar tizimining kengligi bilan umumtil leksikasidan sezilarli darajada farqlanadi. Ushbu terminologik tizim

lingvistik jihatdan struktur-semantik barqarorlik, funksional aniqlik va pragmatik yo'naltirilganlik tamoyillariga asoslanadi.

Xorijiy tillarni o'qitish jarayonida aviatsiya terminlarining mazkur xususiyatlarini hisobga olmaslik terminologik kompetensiyani yuzaki shakllanishiga, semantik noaniqliklarga hamda kasbiy kommunikatsiyada xatolarga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, ingliz tilining xalqaro aviatsiya tili sifatidagi dominant mavqei terminlarning milliy til tizimiga moslashuvi, ekvivalentlik darajasi va fonetik adaptatsiyasi bilan bog'liq murakkab lingvistik muammolarni yuzaga keltiradi.

Shuningdek, aviatsiya terminlari ko'pincha qisqartmalar, murakkab so'zlar va so'z birikmalari shaklida namoyon bo'lib, ularni o'zlashtirish jarayoni umumleksi birliklarga nisbatan murakkabroq metodik yondashuvni talab qiladi. Bu esa xorijiy til o'qitishda kasbiy yo'naltirilgan, tizimli va bosqichma-bosqich metodik modelni ishlab chiqish zaruratini ko'rsatadi.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

Terminologik kompetensiyani alohida komponent sifatida shakllantirish.

Xorijiy til o'qitish dasturlarida aviatsiya terminologiyasini mustaqil modul sifatida kiritish maqsadga muvofiqdir.

Kontekstual va situatsion yondashuvni kuchaytirish. Terminlarni real kasbiy vaziyatlar, radioaloqa modellashtirish va rol o'yinlari asosida o'qitish samaradorlikni oshiradi.

Qisqartmalar va akronimlar bilan tizimli ishlash. Ularning to'liq shakli, semantik mazmuni va talaffuzi maxsus mashqlar asosida mustahkamlanishi zarur.

Ikki tilli terminologik lug'at va elektron korpus yaratish.

Aviatsiya yo'nalishidagi talabalar uchun zamonaviy, standartlashtirilgan terminlar bazasini shakllantirish o'quv jarayonini optimallashtiradi.

CLIL va ESP yondashuvlarini integratsiyalash. Fan va tilni uyg'un holda o'qitish modeli aviatsiya terminlarini chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Fonetik aniqlikka alohida e'tibor qaratish. ICAO fonetik alifbosi va professional talaffuz normalarini amaliy mashg'ulotlar orqali mustahkamlash zarur.

Xulosa qilib aytganda, aviatsiya terminlarining lingvistik xususiyatlarini filologik asosda chuqur tahlil qilish hamda ularni xorijiy til o'qitish metodikasi bilan integratsiyalash kasbiy kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning muhim omili hisoblanadi. Mazkur yondashuv nafaqat ta'lim sifati oshishiga, balki aviatsiya sohasida xavfsiz va samarali professional muloqotni ta'minlashga ham xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Abdulvohidova N.S., Qodirova M.T. Aviatsiyaga oid terminlarning inglizcha-o'zbekcha lug'ati–T:2022.
2. Nurmonov A. Struktur tilshunoslik: ildizlari va yo'nalishlari. –T.: Ta'lim, 2009, 160 b.
3. Abdulvohidova N.S., Qodirova M.T. Aviatsiyaga oid terminlarning inglizcha-o'zbekcha lug'ati–T:2022.
4. Голованова Е.И. Введение в когнитивное терминоведение. М.:ФЛИНТА; Наука, 2011. 224 с.
5. Засорина Л.Н. Основы направления структурализма, М., 1964.
6. Каримов Ш.Б. Автореферат: Структурно-семантический анализ авиационных терминов в таджикском и английском языках. Д.:2014. с 3.